

DİL

araştırmaları

uluslararası hakemli dergi

Sayı: 11 Güz 2012

Ankara

Dil Araştırmaları/Language Studies
Uluslararası Hakemli Dergi
ISSN 1307-7821
Sayı 11 Güz 2012

Sahibi/Owner
Avrasya Yazarlar Birliği adına
Yakup DELİÖNEROĞLU

Yayın Yönetmeni/Editor
Prof. Dr. Ahmet Bican ERÇİLALIN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Director
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Yayın Yönetmeni Yardımcısı/Vice Editor
Araç Gör. Hüseyin YILDIZ

Yayın Danışma Kurulu/Editorial Advisory Board
Prof. Dr. Şakir Haluk AKALIN • Prof. Dr. Mustafa ARGUNSAH • Prof. Dr. Sema BARUTCU ÖZÖNDER • Prof. Dr. Ahmet BURAN • Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU • Prof. Dr. Hülya KASAPÖĞÜ • CENGEL • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Prof. Dr. Hayati DEVELİ • Prof. Dr. Musa DUMAN • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Güney KARAAĞAÇ • Prof. Dr. Leyla KARAHAN • Prof. Dr. Metin KARAÖRS • Prof. Dr. Yakup KARASOY • Prof. Dr. Cevat KAYA • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ • Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞI • Doç. Dr. İsmail DOĞAN • Prof. Dr. Zuhâl YUKSEL • Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR

Yazı Kurulu/Executive Board
Doç. Dr. Dilek ERGÖNENÇ AKBABA • Yrd. Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK BOSTANCI • Doç. Dr. Figen GÜNER DİLEK • Doç. Dr. Fevzi ERSOY • Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Doç. Dr. Yavuz KARİALLIOĞLU • Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş VELOK • Dr. Hakan AKÇA • Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM

Akademik Temsilciler/Academic Representatives
Abdulkadir ÖZTÜRK (Kayseri), Yusuf ÖZÇOBAN (Balıkesir), İsmail SÖKMEN (İzmir), Musa SALAN (Çankırı), Ashhan DİNCER (İzmir), M. Emre YILDIZLI (Nevşehir), İlker TOSUN (Edirne), Özer ŞENODEYİCİ (Trabzon)

Düzenli/Redaction
Hüseyin YILDIZ

İngilizce Danışmanı/English Language Consultant
Yrd. Doç. Dr. Cemal ÇAKIR

Web sayfası sorumluları/Web page designers
Hüseyin YILDIZ • B. Yavuz PEKACAR • Musa SALAN

Yönetim Merkezi/Management Center
Hacettepe Mahallesi Hamamözü Sk. No. 24 Altındag/ANKARA

İletişim Bilgileri/Correspondence Address
Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU - Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çaydaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Teknikokullar - ANKARA
Tel: +90 312 202 14 20
e-posta: dilarastirmalari@gmail.com
web sayfası: www.dilarastirmalari.com

Abonelik/Subscription
Fiyatı: 10 TL
Yurt içi Yıllık Abone Bedeli: 20 TL
T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi - Şube Kodu 1683
Hesap No: 47095325-5001
Posta Çeki Hesabı: Avrasya Yazarlar Birliği No: 53 23 008
e-posta: kardeş kalemler@gmail.com

Yayın Türü/Type of publication
6 aylık, yerel süreli

Tasarım/Design by
İbrahim Sağlam +90 532 460 96 41

Baskı/Printed by
Sage Matbaacılık Tel: +90 312 283 65 64

• Dil Araştırmaları, EBSCO Publishing ve ASOS index tarafından taranmaktadır

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Prof. Dr. Melek ERDEM

Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Prof. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Doç. Dr. Ferruh AĞCA

Doç. Dr. Feyzi ERSOY

Doç. Dr. İsmail DOĞAN

Doç. Dr. Konuralp ERCİLASUN

Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Yrd. Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK BOSTANCI

Yrd. Doç. Dr. Abdullah ERTAŞ

Dr. Hakan AKÇA

İçindekiler Contents

Sayı: 11
Güz 2012

Makaleler/ Articles

Türkçede “-Dan biri” Yapılı Kelime Grupları Üzerine Leylâ Karahan	9-15
Tuva Türkçesinde Moğolcadan Alman Unsurların Ses Bilgisi Açısından Durumu Ekrem Arıkoğlu	17-36
Sanskritçe <i>ratna</i> , Anadolu’da <i>Eratna</i> mı oldu? Hüseyin Yıldız	37-56
Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmaji Nurdin Useev	57-66
Delile Dayalılık ve Salar Türkçesinde Öge Cümlelerde Delillendirilmiş Dolaylılık Gülsün Mehmet	67-80
Uygurcada <i>tut-</i> Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler Engin Çetin	81-104
Türkçe Kelime Çekimi Uamları Dizgesi Üzerine: Fül Çekimi Uamları Özlem Deniz Yılmaz	105-129
John Millington Synge’in “Babayığı” Adlı Oyununda Kendini Gerçekleştirme Aracı Olarak Dil Yavuz Çelik	131-146
İşare, anlam, mēna ve mēzmun anlayışları hakkında İşaret, Anlam, Mana ve İçerik Kavramları Üzerine F. Y. Veyselli	147-161
Türk “Runik” Alfabesinin Kökeni Sir Gerard Clauson Çev. Dinçer Apaydın	163-183
Kıpçak Türkçesi Filolojisi X*: I Et-Tuhfe ve onun Müellifi T. Halasi-Kun Çev. Musa Salan	185-195
Sarı Uygur Türkçesine Türkçe Sızıcı Seslerin Vansması Oleg Alekseyevich Mudrak Çev. Reshida Adzhumerova - Emine Amacı	197-204

İçindekiler Contents

Sayı: 11
Güz 2012

Değerlendirme ve Tanıtımlar/ Reviews

- Yakup, Abdurishid (2010), *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur*. (Berliner Turfantexte XXVIII.) Turnhout: Brepols, 2010, 319s. + 23 levha, ISBN: 978-2-503-52888-5
Hüseyin Yıldız 207-211
- Kasai, Yukiyo (2008), *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*, Berliner Turfantexte XXVI, Brepols, Turnhout - Belgium, 387, ISBN 978-2-503-52802-1.
Hayriye Gül 212-217
- Öz, Yusuf (2010), *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 360 s., ISBN: 3003562103292
Zeynep Aslan 218-221
- Ölker, Gökhan (2011), *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü (1945-1950 Arası)*, Kömen Yayınları, Konya, 643s., ISBN: 978-975-6527-78-8
Gökçen Bilgin 222-226
- Buran, Ahmet - Berna Yüksel Çak (2012), *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 318 s., ISBN: 978-605-5413-54-5
Doğan Çolak 227-232
- Karasoy, Yakup (2012), *Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Üzerine Makaleler*, Aybil Yayınları, Konya 2012, 396 s., ISBN 978-605-4366-67-5
İbrahim Yılmaz 233-235

Türkçe Kelime Çekimi Uamları Dizgesi Üzerine: Fiil Çekimi Uamları

Özlem Deniz Yılmaz*

Özet: Kelime çekimi (düzeneği), sözcük birimlerinin sahip olduğu (çoğunlukla bağımsız) leksik anlamlara bu anlamların kendisiyle özdeşliğini bozmadan biçim birimleri aracılığıyla yardımcı anlamlar katmayı amaçlayan dil araç ve işlemlerinin tümü veya bu araç ve işlemleri içeren şekil bilimi alt dizgesidir. Makalede bu görüş doğrultusunda Türkiye Türkçesi fiil çekimi uamları ele alınmakta ve sınıflandırılması yapılmaktadır.

Anahtar sözcükler: kelime çekimi, kelime çekimleyici biçim birimi, fiil çekimi uamları.

On the Inflectional Categories System of Turkish: Inflectional Categories of the Verb

Abstract: Inflection (inflectional mechanism) is a set of instrumentals and processes of language that aims to join connecting meanings by morphemes to lexical meanings of lexemes (often to independent lexical meanings), without destroying their meanings' identities, or is a morphological subsystem that includes a set of inflectional forms and processes. This opinion is supported by the author in this article and the inflectional categories of the verb in Turkish are analysed and classified.

Key words: inflection, inflectional morpheme, inflectional categories of the verb.

Bu makale, "Türkçe Kelime Çekimi Uamları Dizgesi Üzerine: Ad Çekimi Uamları" [*Dil Araştırmaları*, S 10, Ankara, s. 123-139] adlı çalışmamızın devamıdır. Hem adı geçen hem de bu makalede Türkçenin öz yapısının yansıması olan kelime çekimi düzeneğine ait dil araçları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / İstanbul, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr, ozlemyilmaz_spb@hotmail.com

Fiil Çekimi Uamları

Fiil çekimi ulamları, eylemlerin bağıntıları veya ikincil nitelikleri hakkında bilgi ileten ya da eylemleri ikincil temsil etme yoluyla nesne, nitelik veya belirteç (sirkonstans) imgelerinde temsil etme işlevi gören şekillerden oluşan fiil ulamlarıdır.

Türkçe ad çekimi ulamlarından [bk. Deniz Yılmaz 2012: 129-130 (“isim çoğul ulamı”); 133-134 (“ad ikincil temsil etme ulamı”)] farklı olarak fiilin tek üyeli, yani tek bir şekilden oluşan çekimleme ulamı yoktur. Fiilin bütün çekimleme ulamları çok üyelidir. Türkiye Türkçesinde (TT’de) fiilin *çatı*, *statü*, *görünürlük* (*aspektüel*), *eylemi ad(lık)laştırma* (*eylemsi*) ve *yüklemlik* olmak üzere beş genel çekimleme ulamı vardır (Guzev 1990; 2007a) (bk. 1. şema):

1. Çatı Ulamı

Eylem bağıntıları ileten ulamlardan biridir. *Çatı ulamı*, fiil kelime şekline temsil edilen eylemin nesnelerle (varlıklarla) olan belirli tür bağıntılarını karşılayan, farklı akraba anlamlar esasında birleşen fiil şekilleri topluluğudur (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 20. Örneğin krş. Korkmaz 1999).

1.1. İşteş Çatı. İşteş çatı kelime şekillerinin TT’deki işleyişi tahlil edildiğinde bu oluşumların bütün kullanılışlarında bir ortak anlamın ortaya çıktığı görülür: O da “eylemin edeninin (fâilinin) birden fazla olduğu”dur. TT gramerlerinde ise bu çatının sık sık iki anlamlı olduğundan söz edilir: 1) *Bul-uş-up eski günleri andılar*, *Gör-üş-tüler* vb. örneklerde olduğu gibi “etkileşim (karşılıklı olma)”; 2) *Köpekler ürü-ş-üyor*, *koyunlar mele-ş-iyor*, *atlar kişne-ş-iyorlardı* (YK, BBE, 103), *Kuşlar kaç-ış-tılar* vb. örneklerde görüldüğü üzere “birliktelik (ortaklık)” anlamı. Oysa bu iki anlamın ortak içeriğini, yani yukarıda belirtilen anlamı bu çatının biricik anlamı saymak, bizce daha pratiktir. Bu çözüm kabul edildiği takdirde hem “etkileşim” hem de “birliktelik” bildirisi, anlam statüsüne değil söz konusu anlamca dile getirilen dil dışı düşünme içeriği olan anlatılan¹ statüsüne sahip olur. Söylenenlerin ışığında *işteş çatı*, eylemin birden fazla eden ile bağıntılı olduğunu bildiren fiil şekli olarak yorumlanmalıdır.

1 Bu çalışmada *anlam* ile *anlatılan* arasında fark gözetilmektedir. *Anlam*, bildiririm için intibak ettirilmiş, dil içine alınmış, yani dilleşmiş, bir dil göstergesi ile sabit ilişkide bulunan herhangi bir dünya unsurunun yansması olan soyut bir imge, dilin en küçük, iki tarafı birimi olan monemin gösterileni; *anlatılan* ise bildiririm eyleminde bildirilen dil dışı, dil içine alınmamış, yani dilleşmemiş, dilleşmeden kalmış soyut düşünme imgesi (birimi) veya imgeleri topluluğu, diğer bir deyişle bildiririm eyleminde aktarılan, ifade edilen düşünme içeriğidir (Mel’nikov 1978: 253-258, 267-290). Kısacası *anlam* dil birimi, *anlatılan* ise düşünme birimidir. *Anlam*, bir grup “anlatılan”ı temsil eden bir araç, (alışılmış) anlatılanların çağrışım yoluyla bağlandığı nokta, birkaç anlatılan karşılanırken korunan “ortak zihinsel öge” (*invariant*) (Mel’nikov 1978: 272-274); *anlatılan* ise bir anlamca iletilen düşünme birimidir. Dolayısıyla bir anlam, düşünme birimi olan birden fazla anlatılanı aktarabilir.

1.2. Ettirgen Çatı. Fiil gövdesince temsil edilen eylemin, bu eylemi yerine getirmeye teşvik edilen bir nesne ile bağıntılı olduğunu bildiren anlama sahip fiil şeklidir. TT’de iki işlek ettirgen çatı biçim birimi vardır: *-DİR-* ve *-t-*. *Bu hadise bana her şeyi unut-tur-du*, *Öğretmen çocuğu ön sıraya otur-t-tu* anlatımlarında *unutmak* fiilince karşılanan eylem, *bana* zamir kelime şekli; *oturmak* fiilince temsil edilen eylem ise *çocuğu* isim kelime şekli ile iletilen ve bu eylemlerin gerçekleştirilmesine teşvik edilen nesne ile bağıntılıdır. Örneklerden görüleceği üzere eylemin gerçekleştirilmesine teşvik edilen nesne anlatımlarda iki yöntemle iletilmektedir: Geçişli fiil kullanılırsa teşvik edilen nesne yönelme hali şeklindeki; geçişsiz fiil kullanılırsa yükleme hali şeklindeki adla dile getirilir.

İşlek olmayan *-İR-* (*bit-ir-*, *doğ-ur-* vb.), *-Er-* (*çık-ar-*, *gid-er-* vb.), *-İt-* (*ak-ut-*, *kork-ut-* vb.) ve *-zir-* (*em-zir-*) ettirgen çatı eklerine ise ancak leksemleşmiş olarak yorumlanabilecek gövdelerde rastlanır.

1.3. Dönüşlü Çatı. Eylemle edeni olan nesne arasında edenlik (fâillik) ilişkisinden başka edene yönelik dolaysız veya dolaylı bir bağıntının da bulunduğu işaret eden, başka bir deyişle edenin yerine getirdiği eylemin herhangi bir şekilde kendisini etkilediğini, kendisine değdiğini bildiren fiil şeklidir: ör. *Her sabah soğuk su ile yıka-n-ırım*, *Giy-in-ip geliyorum* (Verilen örneklerde eylemle eden arasında edenlik bağıntısının yanı sıra dolaysız dönüşlü bir bağıntı vardır.); *Bir şeyler mırıl-da-n-ıyor* (Eylemle eden arasında edenlik bağıntısıyla birlikte dolaylı dönüşlü bir bağıntı vardır.).

1.4. Edilgen Çatı. *Edilgen çatı*, (1) eylemle bağıntıda olan nesnenin, eylemin edeni değil edileni (dolaysız objesi) olduğunu (ör. *Ekmek al-in-di mi?*, *Koyun ye-n-di*) ya da (2) eylemin edeninin konuşan tarafından herhangi bir kişinin olabileceği soyut bir eden tasarımı olarak düşünüldüğünü, yani eylemin edeninin belirsiz olduğunu (ör. *Burada yüksek sesle konuş-ul-maz*) bildiren anlama sahip fiil şeklidir. Görüldüğü üzere TT’de edilgen çatı bir değil iki anlama sahiptir.

Etken Çatı Sorunu. Kendisine çatı biçim birimi getirilmemiş fiil gövdesi, geleneksel olarak Türk dili araştırmacıları tarafından “esas çatı şekli” ya da “etken çatı şekli” kabul edilir. Bükünlü Hint-Avrupa dilleri araştırmacılarından dil olgularına tasvirici yaklaşımla eğilen dilci Türkologlarca aksiyom olarak Türkçeye aktarılan *etken çatının* (bk. Guzev 1990: 50) anlamı, eylemle bağıntıda bulunan nesnenin, eylemin edeni olduğunu bildiren soyut imgedir.

Türkçede etken çatının varlığını kabul etmek, çatı eki ulanmamış fiil

gövdesinin söylevde sıfır ek (görevsel sıfır ek, anlamlı yokluk) ile temsil edilip işlediğini hem de bu sıfır ekin, yukarıda da belirtildiği üzere, eylemle bağıntıda olan nesnenin eden olduğunu bildirdiğini kabul etmek demektir. *Güneş battı, Okudum, okuyan öğrenci, çalışacak adam* gibi örnekler, bu görüşü destekler niteliktedir. Verilen örneklerde eylemle bağıntıda bulunan, sırasıyla *güneş, -m, öğrenci* ve *adam* göstergeleriyle karşılanan nesneler, gerçekten söz konusu eylemlerin edenidirler, diğer bir deyişle bu nesneler söz konusu anlatımlarda eden rolündedirler. Ancak *söylemek ihtiyacı, okuyacak kitap, söylemedik laf, oturduğumuz ev* gibi öbekler, bu görüşe aykırı düşer ve fiil gövdesinin çatı sıfır göstergesine sahip olmadığına ve dolayısıyla eylemle nesne arasındaki bağıntının karakterini bildirmediğine, diğer bir deyişle söz konusu anlamı iletmeye *ilgisiz* olduğuna işaret eder (bk. Guzev 1990: 50-52). Bu son örneklerde, görüldüğü üzere, eylemle bağıntıda bulunan nesne olan *ihtiyaç, kitap* ve *laf*, anlatımlarda eden değil edilen; *ev* ise eylemin geçtiği yer rolünde faaliyet göstermektedir. Söylenenden hareketle TT’de etken çatı yoktur.

Yukarıda gözden geçirilen *işteş, ettirgen, edilgen* ve *dönüşlü çatı* şekillerinin anlamında ise bir ortak içerik vardır: O da her bir anlamın “eylemle nesne arasındaki belirli bir bağıntıyı yansıttığı”dır. İşte bu ortak anlamsal içerik esasında söz konusu şekiller çatı ulamını oluştururlar.

2. Statü Ulamı

Bir olayın mantıksal doğası üzerine bilgi veren ulamdır. Statü ulamı aralarında biçimsel ve anlamsal ilgi bulunması sayesinde bir dizide toplanan üç şekilden oluşan fiil çekimleme ulamıdır (Guzev 1990: 56-59. Krş. Dmitriyev 1948: 135-137). Nispeten basit, fakat sıra dışı bir kuruluşa sahiptir. Bu ulamı *olumsuzluk, yetersizlik* ve *yeterlilik* olmak üzere üç şekil oluşturur. Söz konusu şekillerin arasındaki biçimsel ve anlamsal bağıntı ise şu şekilde formüle edilebilir: $a : ab : b$ (Guzev 1990: 58). Aynı formül statü şekillerinin ekleri sıralandığında da görülür: $-mE-$ (a): $-(y)EmE-$ (ab): $-(y)Ebil-$ (b).

“Olumluluk” bildirisi, anlatımın olumlu içeriği, Türk bilinci, Türk dünya görüşü açısından bildirişenler için doğal, normal, çıkış/başlangıç durumuna uygun kabul edilmiş ve bu yüzden dilde ayrıca özel bir dil birimiyle iletilmesine, dolayısıyla söylevde de bir göstergeyle temsil edilmesine ihtiyaç duyulmayan anlatılan olarak yorumlanmış olmalıdır (bk. Guzev 1990: 57). Açmak gerekirse eğer anlatımın olumlu içeriği dili konuşanlar tarafından kendiliğinden anlaşılan, bildirilmesine gerek olmayan bir durum kabul edilmişse doğal olarak bunu iletme için dilde ilgili dil birimine, söylevde ise bunu temsil edecek eke gereksinim duyulmaz (bk. Guzev - Nasilov 1981: 25-26; Guzev 1990: 57). Bu yüzden Türkçede olumlu bildiriye ileten bir dil birimi, özel bir biçim birimi, yani

“olumluluk statüsü şekli” yoktur ve bu bildiri, dil içinde/düzeyinde yansıtılmadığı için sıfır biçim birimiyle de iletilmemektedir² (krş. Dmitriyev 1948: 135-136). Oysa doğal, çıkış durumu olan olumlu içerik dışındaki “olumsuzluk”, “yetersizlik” ve “yeterlilik” bildirilerini/anlamalarını iletmek için bildirişenlerin belirli dil birimlerine ihtiyaç duymaları gerekir. Bu dil birimleri de yukarıda belirtildiği gibi (1) *olumsuzluk*, (2) *yetersizlik* ve (3) *yeterlilik statüsü şekilleridir* ve dolayısıyla statü ulamı bu üç şekilden oluşan bir çekimleme ulamıdır:

1. ... oraya hiç uğra-ma-yışım, ev sahiplerinin bana karşı biraz soğuk davranmalarına sebeb oluyordu. (SA, KMM, 169); *Kalbimiz ne kadar beklen-me-yen şeylerle doludur* (YKK, KK, 219-220) vb.

2. Kimsenin hakkını yemeye de çalışmadık. Haftalık ver-eme-dikse, iş yap-ama-mışızdır. (SF, K/KA, 18); *Gün devrilirken, hanın kapısına hâlâ eriş-eme-miş olacaktır bu abdal*. (BK, GKB, 46) vb.

3. Dipte, en arkada, salonun ortalamasında, oldukça boş bir vitrin, vitrinin önünde de kanep ve dört beş koltuktan oluşan hasır takımı kahvenin ikinci salonu denil-ebil-ecek bölmeyi süslüyordur. (SB, ABVB, 66); *Neyse müfettiş güldü ve beni sınavdan geçirerek ikinci sınıfa yazdırıl-abil-eceğimi söyledi*. (AÇ, F, 110) vb.

3. Görünürlük (Aspektüel) Ulamı

Görünürlük şekilleri TT geleneksel dil bilgisi kitaplarında “tasvir fiilleri” adı altında fiil çekimleme ulamları arasındaki yeri zikredilmeden kısmen incelenir. “Tasvir fiili” adıyla incelenen bu şekiller, genel görünürlük ulamının özel bir ulamı olan *kılınış ulamı şekilleridir*. Dil bilgisi kitaplarımızda genel görünürlük ulamının diğer özel bir ulamı olan *görünüş* [bakış (Uğurlu 2003)] ulamı şekillerine ise genellikle yer verilmez.

50’li, 60’lı yıllara kadar *kılınış* (Alm. *Aktionsart*, İng. *manner of action*, Rus. *aktsionsart*, *forma harakteristiki protekaniya deystviya*) ile *görünüş* (Alm. *Aspekt*, İng. *aspect*, Rus. *vid, aspekt*) kavram ve terimleri arasında ayırım gözetilmeyip bunlar çoğunlukla çeşitli dillerde eş anlamlı olarak kullanılmış; İngiliz, Amerikalı ve Fransızlar *aspect*, İtalyanlar *aspetto*, İspanyollar *aspecto*, Almanlar *Aktionsart*, Ruslar ise *vid* terimine geniş bir kullanım alanı ayırmışlardır (bk. Dilâçar 1974: 159). Sıralanan bu terimler ise çoğunlukla *kılınış* anlamıyla kullanılmıştır. Halen çağdaş dil bilgisi problemlerinden biri olmaya devam eden *görünüş* “kılınış-görünüş” kavram-terim ayrımını da gözeterek yazdığı monografisiyle belki de ilk defa TT’de inceleyen ise *Aspekt im Türkischen* adlı

2 Türkçede şekil üretimi alanında –yalnız isim iyelik ulamı ile fiil emir kipi tartışmalı sayılabilir– sıfır biçim birimi kullanılmadığı için olumlu içerik bizce söylevde “sıfır ek”le de temsil edilmemektedir (bk. Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 68).

eseriyle İsveçli Türkolog Lars Johanson olmuştur (1971).

Kılınış (eylem tarzı, eylemin cereyan ediş karakteri), nesnel (objektif) olarak eylemlere, süreçlere özgü (örneğin başlama, sürme, kesilme, bitme, kesik kesik olma, hızlı veya yavaş cereyan etme, birdenbirelik, bir veya çok kerelik vb.) nitel veya nicel özelliklerin yansımaları, genelleşmesi ve dilleşmesi sonucu oluşan anlamdır (bk. Guzev 1990: 70-71, 132).

Görünüş ise eylem akışının, öznel (subjektif) olarak temsil ve tasvir edilme yöntemidir. K. van der Heyde'nin, "Eylem tarzını ifade etmenin, tarihsel bakımdan görünüş dile getirmeden daha eski olduğu apaçıktır" (alıntı için bk. Guzev 1990: 132) sözünden anlaşılacağı üzere *görünüş* kılınıştan kaynaklanmasına karşın eylem niteliğini, eylemin cereyan ediş özelliğini değil konuşan tarafından eylemin, eylem akışının nasıl temsil ve tasvir edildiğini, nasıl algılandığını ve konuşanın eylem akışını dinleyiciye nasıl gösterdiğini, nasıl takdim ettiğini yansıtan, yani eylem akışının kişisel, öznel bir değerlendirmeye tabi tutularak yorumlandığını gösteren imge tipleri olan anlamlardır (bk. Guzev 1990: 70, 132; Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 42). Diğer bir deyişle *görünüş*, eylemin subjektif olarak gösterilmesidir. Örneğin, gözlemleyen/konuşanın, eylemi gerçekleştiği sırada içinden, iki hudut, iki sınır içinde akmakta olan süreç şeklinde göstermesi [Söz konusu, *sınırlar içi (intraterminal) görünüş*.] veya gözlemcinin, eylem akışını kastedilen zaman kesiti imgesinde hakikaten, reel olarak gerçekleşen süreç biçiminde göstermesi [Söz konusu, *güncel (pregnans) görünüş*.] ya da dış bir gözlemci tarafından eylem akışının dışardan görülen bir bütünlük halindeki olay, geçmişte olup bitmiş bir hadise şeklinde gösterilmesidir [Söz konusu, *sınır sonrası (bitmişlik, postterminal) görünüş*.] (Johanson 1971).³ *Görünüş* anlamları, dillerin evrimi sürecinde oluşmuş, fiil şekillerince pekiştirilip perçinlenmiş, konuşanın eylemi bildirişim etkinliğinin gerçekleştiği sırada gösterebildiği imge tipleridir (Guzev 1990: 70).

Hem kılınış hem de *görünüş* anlamları, eylemlere, süreçlere özgü ikincil, yani öze ilgili olmayan nitelikler hakkında bilgi veren anlamlar, yani tipik yardımcı gramer anlamlarıdır (kelime çekimleyici anlamlardır). Söz konusu anlamlara sahip fiil oluşumlarının kelime üretici değil de kelime çekimleyici gramer şekilleri olduğuna ise şunlar kanıt gösterilebilir: 1) "fiil ad (eylemsi) şekli + *ol-* / *bulun-* / *dur-* / *gel-* / *git-* / *gör-* / *kal-* / *ko(y)-* / *ver-* / *yaz-*" yapısının tamlananı durumundaki fiiller, bu oluşumların, belirli ölçüde kendi birincil leksik anlamlarını yitirmiş, yani anlamsızlaşmaya uğramış bileşenlerini oluştururlar; böylesi yapılarda bağımsız leksik anlamın taşıyıcısı çıkış gövdesi durumundaki fiildir; 2) Her bir oluşum, teşekkülünü tamamlamış olan, somut bir bütünlük

3 Eserin özellikle *sınırlar içi görünüş (Intraterminalität)* için 100-101., *güncel görünüş (Prägnanz)* için 134, 137., *sınır sonrası görünüş (Postterminalität)* için ise 283. sayfalarına bakınız.

meydana getiren yardımcı anlama sahiptir (bk. § 3.1 ve 3.2); 3) Bu yardımcı anlam, çıkış gövdesinin leksik anlamını değiştirmeden ona yalnızca eşlik eder; 4) Bir bütün olarak her bir oluşum, gövdenin leksik anlamının, birleşik fiil (poliverbal) yapısının yardımcı anlamıyla birleştiği serbest bir öbek mekanizması gibi işler ve bununla da söz konusu oluşumlar diğer kelime çekimleyici gramer şekillerinden fark edilmezler (Guzev 1990: 133-134).

Türk dillerinde kılınış ve görünüş anlamları taşıyıcıları çoğunlukla birleşik fiil şekilleridir. Bilindiği gibi birleşik fiil şekilleri farklı anlamlara sahiptir. Değişik anlamlara sahip olduklarından dolayı da farklı ulamlara mensupturlar. Her bir ulam sahip olduğu ulamsal anlam esasında kurulduğu için kılınış ve görünüş anlamlarına sahip fiil şekilleri de doğal olarak söz konusu ulamları oluştururlar.

Kılınış ve görünüş anlamları, zaman ve kiplik (modalite) anlamlarıyla yan yana fiil ad ve fiil zaman şekillerinin karmaşık anlamlarının bileşiminde bulunurlar. Diğer bir deyişle kılınış ve görünüş anlamları, söz konusu yapıların karmaşık anlamlarının bir bileşeni veya anlam birimciği (semi) durumundadırlar. Bu bakımdan TT’de salt kılınış veya görünüş anlamına sahip şekiller yoktur.

Kılınış ve görünüş anlamlarının akraba olduğu tezini benimsediğimizden bunları genel bir terimle *görünürlük anlamları* olarak adlandırıyor ve bu anlamlara sahip şekilleri de *görünürlük şekilleri* olarak isimlendirip *görünürlük ulamı* adı altında incelemeyi uygun buluyoruz.

Görünürlük ulamı, (3.1) eylemlerin akış, cereyan ediş karakterini/tarzını, eylemlerin niteliklerini yansıtan ya da (3.2) eylemleri gösterme, temsil ve tasvir etme yöntemi/aracı olan akraba anlamlara sahip, farklı derecelerde gramerleşmiş birleşik fiil [yani (3.1) *kılınış* ve (3.2) *görünüş*] şekilleri topluluğudur:

3.1. Kılınış Ulamı. Eylemin cereyan ediş tarzını, eylemin nitelik veya nicelikçe karakterini yansıtan anlamlara sahip birleşik fiil şekilleri topluluğudur.

TT’deki kılınış şekilleri şunlardır (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 40-42):

1. Gerçekleşmesi yakın, istenmeyen eylemin hakikatte yerine getirilmediği kılınış anlamına sahip *-(y)Eyaz-* şekli: *Balık önce boğul-ayaz-mış, debelenmiş, sonunda havaya da alışırmış* (BK, GKB, 102).

2. Tekrarlanan veya süren eylemin başlaması kılınış anlamına sahip *-(E/I) r ol-* şekli: *Oğlumuz eve geç gel-ir ol-du.*

3. Eylemin sürekliliği veya yinelenmesi kılınış anlamlarına sahip şekiller:

3.a) Eylemin sürekliliği veya yinelenmesi: *-(y)Edur-*, *-(y)İp dur-*, *-(y)Egit-*, *-(y)İp git-*, *-(y)Eko(y)-*. Örnek: *Siz gid-edur-un. Ben size yetişirim; Sevincinden zıpla-yıp dur-uyordu; Amma, bu böyle olagelmış ve böyle de ol-agid-iyordu*

(HB, ABB, 201); *Bir nebat gibi, şikâyetsiz, şuursuz, iradesiz, yaşa-yıp gid-iyordum* (SA, KMM, 186); *Umutlarım da göl sularının üzerinde şiş-ekoy-an hayvan leşlerine döndüler* (HB, ABB, 94).

3.b) Eylemin geçmişten şimdiki zamana art zamanlı sürekliliği: -(y)Egel-, -(y)İp gel-. Örnek: *Gramer incelemeleri veya sanat eleştirileri yüzyıllardan beri yapıp-egel-en bir iştir* (SB, YD, 47); *Yazı dili de dilin en gerçek aynası olduğu için onda bir dilin asırlar içinde ak-ıp gel-en yapısını görmek mümkündür* (ME, TDB, 11).

4. Konuşanın eylemi ya hayal gücünün ya da iradesinin bir ürünü olarak kabul ettiğini, bazen de eylemi şimdilik bir kenara bıraktığını bildiren kılınış anlamına sahip -(y)Edur- şekli: *Ama adını kesinlikle bilme-yedur-sun, kuşun sesi geldi mi, adam anlardı ki denize dönmenin çağı erişmiştir* (BK, GKB, 32).

5. Eylemin donması-kesilmesi kılınış anlamına sahip şekiller: -(y)E/-(y)İp kal-. Örnek: *Bir paçavra gibi şark-a kal-dım* (HB, ABB, 149); *Samim ihtiyar kadına bak-akal-dı* (PS, Y, 23), *Şimdiye kadar, çocuğun bunca zayıf olduğunun farkına neden varmadığına şay-ıp kal-ıyor* (YK, SS, 9).

6. Eylemin bitmesi kılınış anlamına sahip şekiller:

6.a) Tekrarlanan veya süren eylemin bitmesi anlamına sahip -mEz ol- şekli: *Kırk senelik âyalım, o sakat hatun yüzüme bak-maz ol-du* (HE, SB, 177).

6.b) Eylemin geriye dönüşü olmayan bitmişliği anlamına sahip -(y)İp git- şekli: *Unut-ıp git-tiğimi zannettiğim bu hâtıraların, bundan sonra beni hiç bırakmayacaklarını biliyorum* (SA, KMM, 38).

7. Eylemin birdenbireliği, tezliği, kolayca gerçekleştirilmesi kılınış anlamına sahip -(y)İver- şekli: *Yağmurun içinden bir düş gibi çık-ıver-mişt* (YK, BBE, 371).

8. Kendi ardından tepki olarak başka bir olaya neden olma kılınış anlamına sahip -mEyEgör- şekli: *Ya bir de yağmur çisele-meye gör-sün, o zaman bizim yüreklerimizde kıyamet kopardı* (YK, SS, 43).

3.2. Görünüş Ulamı. Konuşan tarafından eylem akışının nasıl algılandığını, nasıl temsil ve tasvir edildiğini yansıtan anlamlara sahip fiil şekilleri topluluğudur.

TT'de görünüş anlamı taşıyıcısı olan *birleşik fiil şekilleri* şunlardır (bk. Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 42):

1. *Sınırlar içi görünüş* anlamına sahip -mEktE ol- şekli. Eylem akışını başlangıcından ve sonundan bağımsız olarak iki sınır arasında gerçekleşmekte olan bir süreç halinde gösteren sınırlar içi görünüş anlamına sahip şekildir. Örnek:

Çünkü insana buradayken, arkada bıraktığı hayatın eskiden olduğu gibi sürüp git-mekte ol-duğu duygusu geliyor. (OP, BAK, 9); Haykır-makta ol-an karımı kendime çektim ve çocukların gözyaşlarıyla yaklaşıyor almasına aldırmadan, yanağından aşkla öptüm onu. (OP, BAK, 256).

2. Sınır sonrası görünüş anlamına sahip şekiller: *-mîş ol-*, *-mîş bulun-* ve *-mîş görün-* şekilleri. Bu şekiller, eylemi olup bitmiş bir hadise, geçmişte olan bir bütünlük şeklinde gösteren sınır sonrası görünüş anlamına sahiptir. Örnek:

Ulusunu, halkını, insanı ve bütün dünyayı sev-miş ol-manın ağır bedelini ödeyen insanların ne ilkiyim, ne de sonuncusu ... (AN, BTA, 21); Annem, tâbi olmya, itaat etmiye alış-mış ol-an kadınlığın âdeta bir timsali idi. (SA, KMM, 120-121); Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana, eski günlerimize bakarak, ülkemizin çok ilerle-miş ol-duğu doğrudur. (AN, BTA, 20); Odamın parasını peşin olarak ver-miş ol-mama rağmen, oraya hiç uğramayışım, ev sahiplerinin bana karşı biraz soğuk davranmalarına sebeb oluyordu. (SA, KMM, 169); Ağacın yapraklarından biri böylece kopup git-miş ol-uyordu. (RNG, YD, 61); Elektriği kapadığını hatırla-mış ve kimin açtığını düşünmeye başla-mış ol-acaktı. (PS, Y, 105); Hayatının en mühim kısımlarını ihtiva ettiği muhakkak olan bu defterle bile artık alâkasını kes-miş bulun-duğunu anladım. (SA, KMM, 56); ... ben mikrofona, arkadaşlar, derim, Ülkücü Yıldırım Harekâtı şu anda sonuçlan-mış bulun-uyor, Tunceli ve serhat şehrimiz Kars'taki en son kızıl direnme yuvalarını da ezdiğimizizi şu anda öğren-miş bulun-uyorum ... (OP, SE, 208); Dün akşam benden yediği zılgıttan adamakıllı afalla-mış görün-üyordu. (RNG, MT, 80).

TT'de görünüş anlamına sahip oluşumlar, yalnız yukarıda incelenmiş olan birleşik fiil şekilleri değildir. TT'de bazı fiil zaman şekillerinin karmaşık anlamlarının bir bileşeni niteliğinde de görünüş anlamları bulunur (bk. § 5.1).

4. Eylemi Ad(lık)laştırma Ulamı (Fiil İkincil Temsil Etme Ulamı, Eylemsi Ulamı)

Bu ulam ne eylem bağıntıları (bk. çatı ve fiil yüklemlik ulamı) ne de eylem nitelikleri (bk. statü ve görünüşlülük ulamı) dile getirir. Bu ulamın bildirilişim amacı, eylemleri ihtiyaç bulunduğu "ikincil temsil etme" (Guzev 1976: 56-64; 1987: 39-40, 104-105; 1990: 23, 115-131; ayrıca bk. Deniz Yılmaz 2009: 39-47) yoluyla nesne, nitelik veya belirteç imgelerinde karşılamaktır.

Alman dil bilimcisi E. Leisi'nin düşüncesine göre her bir isim dünya unsurunun sadece nesne (varlık) olarak algılanmasını, söylevde nesne niteliğinde temsil edilip gösterilmesini sağlar. Leisi, dilin bu özelliğine, yani dilin, olayları bağımsız sözcük birimsel anlamlar olan imgelerde dile getirmesine "(kelime vasıtasıyla) temsil etme" der (alıntı için bk. Guzev 1999: 29). Bu fikir yürütme gereğince isim, dünya unsuruna nesne; sıfat, nitelik; zarf, belirteç; fiil, eylem

(süreç) şeklini verir. Kısacası her bir bağımsız sözcük birimi, herhangi bir dünya unsurunu belirli bir biçime, imgeye sokar, yani belirli bir uknumda (hipostazda) temsil eder. Bu bakımdan V. G. Guzev'e göre her bir otosemantik leksemin anlamı, temsil etme (hipostaz etme) sürecinin birincil düzey ürünü olarak yorumlanır. Eylemi adlaştırma şekilleri ise Guzev'e göre fiilin birincil düzey ürünü olan "eylem, süreç" anlamını, nesne, nitelik veya belirteç imgeleriyle birleştirerek geçici olarak dönüştüren, yani ikincil düzeye çıkaran şekillerdir.

Söylenenden hareketle *eylemi adlaştırma ulamı*, anlamlarının bir türden olması esasında bir ulamda birleşen, fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi (ismin sınıflandırıcı anlamı olan) nesne, (sıfatın sınıflandırıcı anlamı olan) nitelik ya da (çoğu zarfın sınıflandırıcı anlamı olan) belirteç, bir üst kavramla söylenecek olursa ad imgesiyle birleştirerek geçici olarak "nesneleştirilmiş", "nitelikleştirilmiş" ya da "belirteçleştirilmiş eylem" biçiminde temsil eden ve bu yüzden "fiilin ikincil temsil etme araçları" sayılması gereken fiil ad şekilleri topluluğudur (bk. Guzev 1990: 115-131; Deniz Yılmaz 2009. Ayrıca bk. Deniz Yılmaz 2012: 133-134 ["Ad İkincil Temsil Etme Ulamı (+ki Şekli)"]).

Eylemi adlaştırma ulamı, hem eş zamanlılık hem de art zamanlılık bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bu ulam şekillerinin önemi, bir yandan dilin, ulama öbeği ile tamlama (ilgi) öbeği bağlaçlarına ihtiyaç duymadan ve Hint-Avrupa tipi yan tümceleri kurmadan da büyük ölçüde işleme yetisine sahip olan Türkçe söz diziminin kendine özgü yapılarından birini [eylemi adlaştırma (eylemsi) yapıları] oluşturmasından (Serebrennikov 1965: 16; Johanson 1975; Guzev 1977; Erguvanlı 1984: 72-78; Aksan 1998: 172-175), öte yandan bildirme kipinin bitimli şekil olan hemen hemen bütün zaman şekillerinin söz konusu fiil ad şekillerinden kaynaklanmasından (örneğin bk. Grönbech 1995: 72, 74, 113-114, 146) ileri gelir.

TT'de bu genel ulamı dört özel kategori oluşturur: *eylemlilik (mastar)*, *ortaç, sıfatsı-isimsi şekil* ve *ulaç ulamı*.

4.1. Eylemlilik Ulamı. İşlek ve verimli *-mEk*, *-mE*, *-(y)İş* ve işlek, ancak verimsiz *-mEklik* şekillerini içeren, fiil gövdesinin karşıladığı eylemi nesne imgesinde, yani "nesneleştirilmiş" biçimde temsil eden, zaman ve eden anlam birimciklerinden yoksun fiil ad şekilleri topluluğudur: ör. *Sizin yarın bana gel-me-nizi istiyorum*.

4.2. Ortaç Ulamı. *-mİş*, *-(y)En* ve *-(E/İ)r* (olumsuz şekil *-mEz*) şekillerini içeren, eylemi nitelik imgesinde, yani "nitelikleştirilmiş" biçimde gösteren, zaman ve edenlik anlam birimciklerine sahip fiil şekilleri topluluğudur: ör. *Babası Türk edebiyatını iyi bil-en genç*. M. Ş. Mamatov, Çağdaş Özbekçede edenlik

anlam birimciğinden yoksun *-digan* ortacının varlığından bahseder ve edenlik seminin, ortaç anlamının ayrılmaz bir bileşeni olmadığını belirtir (Mamatov 1988: 46). Bu da ortaçların öz niteliğinin, Mamatov'un da haklı olarak belirttiği gibi, eylemi "nitelikleştirilmiş" biçimde dile getirmek olduğunu gösterir.

4.3. Sıfatsı-İsimsi Şekil Ulamı. *-Dik*, *-(y)EcEk* ve *-(y)Esİ* şekillerini içeren, geleneksel olarak bizce yanıltıcı bir şekilde ortaç terimiyle adlandırılan, eylemi hem nesne hem de nitelik imgesinde iletebilen, yani eylemi "nesneleştirilmiş" ya da "nitelikleştirilmiş" biçimde temsil edebilen, edenlik anlam birimciğinden yoksun, buna karşılık zaman anlam birimciklerine sahip fiil şekilleri topluluğudur: *Omun yarın gel-eceğ-ini biliyorum* örneğinde sıfatsı-isimsi şekil eylemi nesne imgesinde, *Otur-acak yerim yok* örneğinde ise nitelik biçiminde temsil etmektedir. Bu şekiller edenlik anlam birimciğinden yoksun olduğu için niteliğin taşıyıcısı olan nesnenin, çatı şeklinde bulunmayan fiil gövdesince karşılanan eylemle edenlik ilişkisi de dahil olmak üzere çeşitli bağıntılarda bulunduğunu bildirme yetisine sahiptirler (Deniz Yılmaz 2009: 69-70): *oku-yacak adam / kitap / oda / vakit / maksat / para / sebep* vb.

Eylemlilik ve sıfatsı-isimsi şekillerin Türk söylevinde eylemi nesne imgesinde temsil etmesi ve bununla sınımsız ilişkili olarak isim iyelik ulamının geniş çapta kullanılması, Türkçenin önemli bir özelliğinin belirtisidir: O da Türkçe konuşan insanların düşüncesinin türlü türlü gerçek olayları nesne olarak yorumladığıdır. İşte bu husus, bazı araştırmacıların, Türkçenin ad karakterinden söz etmesine yol açmıştır (örneğin bk. Johanson 1974: 99. Krş. Baskakov 1979: 27-36).

4.4. Ulaç Ulamı. Fiil gövdesince karşılanan eylemi başka bir eylemin belirteci (sirkonstansı) imgesinde temsil eden, edenlik anlam birimciğinden yoksun, bazıları "göreceli zaman" (taksis) (Jakobson 1972: 101) bağıntıları iletmeye karşın salt zaman anlam birimciklerine sahip olmayan, bitimsiz (infini) olabileceği gibi çekimlenen veya çekimlenmeyen bitimli (finit) şekiller de olabilen fiil ad şekilleri topluluğudur (bk. Deniz Yılmaz 2009: 88-99). Örnek:

Arabadan in-ip evin yolunu tuttu. (çekimlenmeyen bitimsiz yalın ulaç şekli); *Belki yarın, bunlara yeniden kavuş-sam üç gün sonra gene bıacağım, hor göreceğim, kaçacağım.* (RHK, S, 144) (çekimlenen bitimli yalın ulaç şekli); *Sanki ... bir daha geri dön-memecesine hepsi çıkıp gitmişler de ben de evde yapayalnız kalmışım!* (OP, SE, 333) (çekimlenmeyen bitimsiz birleşik ulaç şekli); *Daha önceki bölümlerde gösterene de, gösterilene de ilişkin yapısal işlemleri örneklendir-diğimizden burada daha ayrıntılı açıklamalara girişmiyoruz.* (BV, DTKİ, 140) (çekimlenen bitimsiz birleşik ulaç şekli); *Fakat*

ben, onunla aramdaki rabıtaı kaybed-er et-mez, onun tesirinden kurtul-ur kurtul-maz, tekrar eski halime dönmüştüm (SA, KMM, 181) (çekimlenmeyen bitimli birleşik ulaç şekli); *Dışarının soğuşuna alış-tım alış-madım, çamurlu yolda Kara, elinde kılıcı durdurdu beni* (OP, BAK, 394-395) (çekimlenen bitimli birleşik ulaç şekli) vb.

TT’de ulaç ulamı hem çok işlek hem de çok verimlidir. Morfolojik-leksik araçlar da sayılırsa belirteç anlamlı oluşumların sayısı 100’ü aşar (bk. Deniz Yılmaz 2009: 100-161).

5. Fiil Yüklemlik Ulamı

Eylem bağıntıları ileten fiil çekimi ulamlarındandır. *Fiil yüklemlik ulamı*, tarafımızdan tıpkı “ad yüklemlik ulamı” gibi (bk. Deniz Yılmaz 2012: 134-137) ortak ulamsal anlamı olan soyut yargı imgesi esasında birleşen “bitimli şekiller topluluğu” olarak yorumlanmaktadır. Ancak ad (nesne, nitelik, belirteç veya nicelik) tasarımlarını ileten ad yüklemlik kategorisinden farklı olarak fiil yüklemlik ulamının dile getirdiği yargının mantıksal yüklemi (predikası), “eylem tasarımı”dır. Bu ulamın diğer bir önemli farkı ise yargıyla birlikte iletilen kipliklerin sayısının daha çok olmasıdır.

Bilindiği üzere herhangi bir belirli “kiplik” anlamını (bk. Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 54; Deniz Yılmaz 2012: 135-136) dile getiren fiil şekilleri topluluğu *kip ulamını* oluşturur. Bu savdan hareketle çağdaş TT’de aşağıda ele alınacak altı fiil kipi ulamı tespit edilir. Ayrıca fiil bitimli şekillerine *ise, imiş* ve *-DİR* biçim birimlerinin getirilmesiyle oluşan ikincil birleşik fiil şekillerinden meydana gelen “fiilin kiplik ulamları” da bitimli şekiller topluluğu olması nedeniyle tarafımızdan fiil yüklemlik ulamının özel birer ulamı sayılmaktadır (bk. § 5.7):

5.1. Bildirme Kipi (İndikatif). *Bildirme kipi*, konuşan açısından anlatım içeriğinin dış dünyada olup bitenle tamamen bağdaştığı, nesnel gerçekliğe denk, uygun düştüğü, nesnel gerçekliği büsbütün yansıttığı bağıntısını dile getiren bitimli şekiller topluluğudur. Morfolojik açıdan kendi biçim birimi bulunmayan bildirme kipi ulamı, aynı zamanda “genel zaman ulamı”nı meydana getiren ve şahıs şekilleri dizisince kurulan “özel zaman ulamları”na teşkil edilir (Guzev 1990: 65). Bildirme kipi ulamının içinde fiilin karşıladığı eylemin, kerteriz alınan geçmiş, şimdiki veya gelecek zaman kesiti soyut imgesiyle zaman bağıntısını karşılayan gramer ulamı olan *fiil genel zaman ulamı*, bu genel zaman ulamının içinde ise eylemin, kerteriz kabul edilen belirli bir zaman (geçmiş, şimdiki veya gelecek) kesiti soyut imgesiyle zaman bağıntısını dile getiren altı şahıs şeklinden ibaret olan *fiil özel zaman ulamları* bulunur (Guzev 1990: 65-89;

2007b). Her bir zaman ulamı şekli hem bildirme kipliği hem de zaman anlamına sahip olduğundan bildirme kipi, kip ulamları dizisinin bir üyesi olarak kip ulamı, iç bileşimi açısından ise zaman ulamıdır (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 27-33).

TT'nin fiil genel zaman ulamını oluşturan *fiil özel zaman ulamları* şunlardır (bk. 2. şema):

1. *Birincil kerterize (şimdiki zaman kesiti soyut imgesine) ait zaman ulamları alt dizgesi*

1.1. *Eylemin şimdiki zaman kesitinden önce gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Geçmiş zaman ulamları):*

a) Görülen (basit) geçmiş zaman ulamı (-Dİ): *Büyüklerime sor-du-m, çeşmenin Kırkçeşme olarak da anıldığını hatırladıklarını söyle-di-ler.* (AÇ, F, 24) vb.

b) Perfekt ulamı (-mİştİr) (Bu ulam şekilleri, zaman anlam birimciği ile sınır sonrası görünüş anlam birimciğinden oluşan anlama sahiptirler.): *İki en yiğit şovalyemle sizi ziyarete gel-miş-im ki, o biçim.* (YK, BBE, 77); *Arkamı dönmeden anladım ki içeri Cihanpenah Padişahımız Hazretleri gir-miş-lerdir.* (OP, BAK, 276) vb.

c) Öğrenilen (duyulan) geçmiş zaman ulamı (-mİş+Ø): *Ne yapalım, böyle yaratıl-mış-ım.* (RNG, MT, 6); *Kapı önüne yığılan yarısı yanmış sırlıklam eşyalardan işe yarayanları da, toplanan kalabalık o kargaşada bir güzel yağmala-mış.* (AÇ, F, 19) vb.

1.2. *Eylemin şimdiki zaman kesiti içinde veya kesitin geleceğe yönelik sınırını keserek gerçekleştiğini bildiren ulam (Geniş zaman ulamı):*

a) Geniş zaman ulamı (-(E/İ)r/-mEz): *Akşamları Tilkilik istasyomundan galiba Bornovadaki evine giden orta yaşlı bir adamın bir gece bana kırk paramı vermek için son treni kaçırdığını hatırla-r-ım.* (RNG, MT, 75) vb.

1.3. *Eylemin şimdiki zaman kesiti içinde gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Şimdiki zaman ulamları):*

a) I. şimdiki zaman ulamı (-(İ)yor): *Bir yakını ölünce hemen, kendi de ölmek isteyen hastalar gibi umutsuz ayrıntıları neden merak ed-iyor-sun?* (OP, SE, 283) (güncel eylem); *Şimdi gel-iyor-um* (güncel olmayan eylem) vb.

b) II. şimdiki zaman ulamı (-mEktE): *Hükümet icraatleri sür-mekte.* (güncel eylem); *Kadın yükseldikçe o, inadına düş-mekte, daha fenası bayağılaş-makta-dır.* (RNG, MT, 194) (güncel eylem); *Göktürk devrinden kaya resimlerinde de dinî nitelikli birtakım tasvirler görüleb-il-mekte-dir.* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2000, Ankara 2001, 103) (güncel olmayan eylem) vb.

1.4. *Eylemin şimdiki zaman kesitinden sonra gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Gelecek zaman ulamları):*

a) Gelecek zaman ulamı *(-y)EcEk*: *Bilirim, sen kendin gidip istemeyecek-sin.* (SF, K/KA, 20) vb.

b) Yakın gelecek zaman ulamı *(-mEk üzere)*: *Sayın yolcularımız! Ankara'dan gelip İstanbul istikametine hareket etmekte olan otobüsünüz kalkmak üzere-dir.* vb.

2. İkincil kerterize (geçmiş zaman kesiti soyut imgesine) ait zaman ulamları alt dizgesi

2.1. Eylemin geçmiş zaman kesitinden önce gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Geçmişte geçmiş zaman ulamları):

a) Geçmişte basit geçmiş zaman ulamı (geleneksel terimle “görülen geçmiş zamanın hikâyesi”) *(-Dİ + idi)*: *Bunları seninle konuş-tuktu.* (PS, Y, 225) vb.

b) Geçmişte perfekt ulamı *(-mİş + idi)* (Zaman anlam birimciği ile sınır sonrası görünüş anlam birimciğinden oluşan anlama sahip bitimli şekiller topluluğudur.): *Hâsılı, biz âdeta birbirimiz için yaratıl-mıştı-k.* (RNG, MT, 18) vb.

2.2. Eylemin geçmiş zaman kesiti içinde gerçekleştiğini bildiren ulamlar:

a) Geçmişte geniş zaman ulamı (“geniş zamanın hikâyesi”) *(-(E/İ)r/-mEz + idi)*: *Gece yarıları portakal soy-ardı-k. Yarisına kadar ısır-ırdı-k. Suları damla-rdı. Sonra o bir şarkı tuttur-urdu. Makamına uy-ardı-m. Ben bir şarkı tuttur-urdu-m, makamına uy-ardı: ...* (SB, ABVB, 148) vb.

b) Geçmişte I. şimdiki zaman ulamı (“şimdiki zamanın hikâyesi”) *(-(İ)yor + idi)* (Zaman anlam birimciği ile sınırlar içi görünüş anlam birimciğini içeren anlama sahip bitimli şekiller topluluğudur.): *Sen telefon ettiğinde kitap oku-yordu-m* (informant) vb.

c) Geçmişte II. şimdiki zaman ulamı *(-mEktE + idi)* (Bu ulam şekilleri, zaman anlam birimciği ile güncel görünüş ve sınırlar içi görünüş anlam birimciklerinden oluşan anlama sahiptirler.): *Fakat talih beni, havasını bulmuş bir yelken gemisinde gibi durmadan ileri götür-mekteydi.* (RNG, MT, 27-28) vb.

2.3. Eylemin geçmiş zaman kesitinden sonra gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Geçmişte gelecek zaman ulamları):

a) Geçmişte gelecek zaman ulamı (“gelecek zamanın hikâyesi”) *(-(y)EcEk + idi)*: *Rüzgâr gibi fırladım. Mutlaka düşmanımı bul-acaktı-m.* (AN, MB/H, 43) vb.

b) Geçmişte yakın gelecek zaman ulamı *(-mEk üzere + idi)*: *İkinci şişe de boşal-mak üzereydi.* (SF, K/KA, 20) vb.

3. Üçüncül kerterize (gelecek zaman kesiti soyut imgesine) ait zaman ulamları alt dizgesi

3.1. Eylemin gelecek zaman kesitinden önce gerçekleştiğini bildiren ulam:

a) Gelecekte perfekt ulamı (gelecekte geçmiş zaman ulamı) (-mİş + olacak) (*Zaman* anlam birimciği ile *sınır sonrası görünüş* anlam birimciğini içeren anlama sahip bitimli şekiller topluluğudur.): – *İrfan Beyi, bana göndereceği yol masrafından kurtar-mış olacağ-ım.* (RHK, S, 152) vb.

3.2. Eylemin gelecek zaman kesiti içinde gerçekleştiğini bildiren ulamlar (Gelecekte şimdiki zaman ulamları):

a) Gelecekte I. şimdiki zaman ulamı (-(İ)yor olacak): *Yarın Tolgahan ile birlikte Hereke’de gez-iyor olacağ-ız.* (“Düş Peşime” adlı TV programından. 28.01.2009) vb.

b) Gelecekte II. şimdiki zaman ulamı (-mEktE olacak): *Bu satırların okunduğu sırada 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramını kutla-makta olacağ-ız.* (gazeteden) vb.

3.3. Eylemin gelecek zaman kesitinden sonra gerçekleştiğini bildiren ulam (Gelecekte gelecek zaman ulamı):

a) Gelecekte yakın gelecek zaman ulamı (-mEk üzere + olacak): *Maalesef görüşemeyeceğiz! Siz gelirken, ben çık-mak üzere olacağ-ım.* (informant) vb.

5.2. Emir Kipi (İmperatif). Geleneksel dil biliminde çoğu dilci tarafından kiplik anlamı olarak kabul edilen “buyurma” ortak ulamsal anlam esasında bir grupta birleşen, kendi özel biçim birimi olmayıp 2. ve 3. şahıs şekillerince kurulan bitimli şekiller topluluğudur.

Emir kipinin iki özel zaman ulamı vardır:

1. Emir kipi şimdiki zaman ulamı: 2. tekil şekli sıfır biçim birimine sahip olan dört şahıs şekli (-Ø, -sİn, -İn(İz), -sİnlEr) oluşan ulamdır. Örnek: *Keseyi cebinize koy-unuz.* (HE, SB, 181) vb.

2. Emir kipi geçmiş zaman ulamı: 2. çoğul ile 3. tekil ve çoğul şahıs şekillerine *idi* biçim biriminin getirilmesiyle (-sİn + idi, -İn(İz) + idi, -sİnlEr + idi) meydana gelen ulamdır. Örnek: *Bilinen yol buysa, başkasının bilgisinden niye yararlanma-sındı sanki?* (BK, GKB, 194); *Burası insanların birbirini zerre kadar umursamadığı bir yerdi. Bağır-ınızdı, çağır-ınızdı, kimse başını çevirip ne oluyor yahu, demeyecekti.* (informant); *Kimler bağırmıştı böyle, çık-sınlardı ortaya.* (BK, GKB, 143) vb.

5.3. İstek Kipi (Optatif). Eylemin gerçekleştirilmesine dair niyet, dilek, davet, çağrı, buyruk, rica, temenni, ilgililik gibi çeşitli anlatılanları iletebilen “irade bildirme” (Guzev 1990: 92-95) ortak kiplik ulamsal anlamına sahip bitimli şekiller topluluğudur.

İstek kipi özel zaman ulamları şunlardır:

1. İstek kipi şimdiki veya gelecek zaman ulamları $-(y)E$: *Ben de sizinle gel-e-yim.* (informant); *Yüzüne gülecek, ilk fırsatta seni öldürecek. Bunu böylece bil-e-sin.* (YK, BBE, 183); *Bu kez her ne kadar dilimiz sürçtüyse bağışlan-a.* (SB, ABVB, 276) vb.

2. İstek kipi geçmiş zaman ulamı (“istek şeklinin hikâyesi”) $-(y)E + idi$: *O son resmi tam bir görebil-eydi-m.* (OP, BAK, 183); *Sen, erkekçe hareket ed-eydi-n bu olanlar olmazdı.* (RNG, YD, 59) vb. Verilen örneklerden de görüleceği üzere istek kipi geçmiş zaman şekilleri, eylemin gerçekleştirilmesine dair irade yerine “gerçekleştirilmeyen olanak” anlatılanını iletirler (bk. § 5.6).

Emir kipi ile istek kipi, “irade bildirme” kipleridir. Dolayısıyla söz konusu kipler, bu anlamsal ortaklık sayesinde anlatımlarda birbirinin yerine geçebilirler: *Bana darılma-yınız / darılma-ya-sınız diye bütün bunları size söyledim; Sürçülisan ettiysem affol-a! / affol-sun!* vb. (İstek kipi 3. şahıs şeklinin verimsiz olduğu da unutulmamalıdır.). Ayrıca bu iki kip, 1. şahıs şekillerinde kendini gösteren morfolojik bir ortaklığa da $-(y)Eyİm$ ve $-(y)Elİm$ şekilleri müsterektir.) sahiptir. Bu bakımdan emir ile istek kipinin ortak çekimleme dizisinden de söz edilebilir: $-(y)Eyİm$, $-(y)Esİn$, $-sİn$, $-(y)Elİm$, $-(y)Esİnlz$, $-sİnlEr$ (Guzev - Deniz Yılmaz 2004: 34).

5.4. Şart Kipi (Kondisyonel). Eylemi “şart” niteliğinde gösteren anlam esasında bir öbekte toplanan ve bu şart anlamından kaynaklanıp gelişen eylemin gerçekleştirilmesine ya da gerçekleştirilmemesine dair “istek” anlatılanını da iletebilen bitimli şekiller topluluğudur (bk. Guzev 1990: 95). Bu ulamın içinde iki özel zaman ulamı yer alır:

1. Şart kipi şimdiki zaman ulamı $-(sE)$: Bu ulam şekilleri, eylemi “gerçek” veya “gerçek dışı şart” biçiminde gösterirler, diğer bir deyişle şartın gerçek ya da gerçek dışı oluşuna karşı ilgisizdirler. Ayrıca eylemin yerine getirilip getirilmemesine dair istek anlatılanını da iletebilirler. Örnek: *Gitme-se-k darılırlar.* (informant) (Eylem “gerçek şart” niteliğinde gösterilmiştir.); *Hangisini iste-se-m, evvelâllah, ayağımın altına alır, evire çevire tepeliyebilirdim.* (RNG, MT, 5) (Eylem “gerçek dışı şart” dile getirir.); *Öyle sarhoş ol-sa-m ki, / Bir daha ayılma-sa-m, / Her şey bir rüya ol-sa, / Unutarak uyan-sa-m!* (şarkıdan dörtlük) (“İstek” anlatılanı iletilmiştir.); *İçinden “... Şu kutsal emaneti bir gidip gör-se-m...” demiş* (AN, MB/H, 27) (Eylemin gerçekleştirilmesine dair “istek” dile getirilmiştir.) vb.

2. Şart kipi geçmiş zaman ulamı (“şartın hikâyesi”) $-(sE + idi)$: Bu ulam şekilleri “gerçek dışı şart” iletirler. Örnek: *Şayet, şu yatakta sızıp kendinden geçmiş adama kapılmamış ol-saydı-m bugün beni Anadolu kasabalarından*

birinde öğretmen olarak bulacaktınız ... (RHK, S, 138); “Allah canımı al-saydı da, bugünü görme-seydi-m; bu felaketi işitme-seydi-m!..” (YKK, KK, 113) vb.

Yukarıda formüle edilen anlamın bir “kiplik” anlamı olduğu ise tartışmalıdır. Bizce şart anlamı “belirteç” (sirkonstans) anlamlarından biridir (örneğin bk. Radloff 1906: 30; Yüce 1999: 123-125; Nevskaya 1990: 5; Gülsevin 1990: 277-278; Karahan 1994: 472; 2000: 20; Develi 1995; Korkmaz 2003: 1038; Deniz Yılmaz 2009: 90, 159-160). Söz konusu ulamın herhangi bir teorik esasa dayandırılmadan ulaçlar değil de kipler dizisi içinde ele alınması ise ancak Türkolojide yerleşmiş bilimsel gelenekle açıklanabilir (bk. Deniz Yılmaz 2012: 137). Bizce geleneğin bu ulamı “kip ulamı” saymasındaki en önemli etken, söz konusu ulam şekillerinin *bitimli şekiller* olmalarıdır. Bilindiği üzere Hint-Avrupa dilleri malzemesinden kaynaklanan dil bilimsel görüşlere göre ulaç şekilleri bitimli şekiller olamazlar (Dolayısıyla söz konusu şekiller “kip şekilleri” sayılmıştır.). Oysa Türk dili malzemesi “belirteç” anlamı ile “bitimli şekil” anlamının birbiriyle çelişmediğini, tersine Türk dillerinde bitimli şekil olan ulaç şekillerinin de bulunduğunu gösterir (örneğin bk. Deniz Yılmaz 2009: 89-90, 125-128, 129-130, 159-160).

5.5. Gereklilik Kipi (Debitif). Fiilin temsil ettiği “eylem” anlamını “gereklilik” ortak kiplik anlamıyla birleştiren bitimli şekiller topluluğudur. Bu ulamın içinde belirgin bir şekilde iki **özel zaman ulamı** bulunur:

1. Gereklilik kipi şimdiki zaman ulamı (-mElİ): *Yalnız, onu da söyle-meli-yim ki o hiçbir şeyi anlamıyor gibi görüldüğü halde domuzuna hassastı. (RNG, MT, 33); Her şeyi, her şeyi, bilhassa ruhumu hiç bulunmıyacak yerlere sakla-malı. (SA, KMM, 198); Hafızamı koparıp çıkar-malı-lar ki temiz hissedeyim kendimi. (PS, Y, 317) vb.*

2. Gereklilik kipi geçmiş zaman ulamı (-mElİ + idi): *Gördüğümünden emin olmak için gözümü merceğin tam karşısına getir-meliydi-m. (OP, BAK, 308); Sebepsiz oda kapısına doğru yürürken, apartman kapısının çalındığını duydu. Babası ise?... Onu hemen karşıla-malıydı. (PS, Y, 319) vb.* Bu ulam şekilleri “gerçekleşmeyen olanak” (bk. § 5.6) anlatılanını dile getiren dil araçları olarak da kullanılabilirler: *Bizler bugün, ölümünden ellibeş yıl sonra, Atatürk’ün ilkelerini, yaptıklarını, daha iyilerini yapabilmek için, eleştirebil-meliydi-k. (AN, BTA, 33) vb.*

5.6. Gerçekleş(tiril)meyen Olanak Kipi (Subjonktif). Türk dil biliminde bu ulamın tanınmaması bizce büyük bir kusur ve boşluk sayılmalıdır. Bazı dil bilimciler, örneğin D. M. Nasilov tarafından Türk dilinde mevcut olduğu belirtilen (1963: 14-15) bu ulam, eylemin gerçekleşmesinin gerekli, mümkün veya

muhtemel olduğunu, oysa hakikatte gerçekleşmediğini bildiren fiil bitimli şekilleri topluluğudur (bk. Guzev 1990: 96). Başka bir deyişle *gerçekleşmeyen olanak kipi*, “anlatım içeriğinin gerçeğe aykırı düşmesi” veya “gerçekleşmeyen olanak/ imkan” (Panfilov 1971: 191)⁴ ortak kiplik ulamsal anlamı esasında birleşen ve (1) *-(E/İ)r idi* (olumsuzu *-mEz idi*) ve (2) *-(y)EcEk idi* biçim birimlerine kurulan iki alt ulamdan oluşan şekiller topluluğudur.

1. *Hangisini istesem, evvelâllah, ayağımın altına al-ır, evire çevire tepeliyebil-irdi-m.* (RNG, MT, 5); *Bu iyiliğin nasıl yapılacağını bilseydin, bu kadar çok iyilik yapmak iste-mezdi-n.* (AN, MB/H, 62); *Sen, erkekçe hareket edeydin bu olanlar ol-mazdı.* (RNG, YD, 59) vb.

2. *Oğlan bir ağlasaydı, ben de dayanama-yacak, ... hüüngür hüüngür ağla-yacaktı-m.* (HB, ABB, 52); *Şayet, şu yatakta sızıp kendinden geçmiş adama kapılmamış olsaydım bugün beni Anadolu kasabalarından birinde öğretmen olarak bul-acaktı-nız ...* (RHK, S, 138) vb.

Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi Türkçedeki gerçekleşmeyen olanağın biçim birimleri *-(E/İ)r + idi* ve *-(y)EcEk + idi* birincil unsurlar değil iki biçim biriminden oluşmuş birer ikincil birleşik biçim birimidir. Hem bu özellik hem de *-(E/İ)r idi* ve *-(y)EcEk idi* gerçekleşmeyen olanak kipi biçim birimlerinin, bildirme kipi genel zaman ulamı özel zaman ulamlarından “geçmişte geniş zaman” (geleneksel terimle “geniş zamanın hikâyesi”) *-(E/İ)r /-mEz + idi* ile “geçmişte gelecek zaman” (“gelecek zamanın hikâyesi”) *-(y) EcEk + idi* biçim birimleriyle eş adlı (homonim) olması, Türkologların başka dillerde mevcudiyeti olağan sayılan bu ulamı Türkçede görmelerine engel teşkil etmiş olmalıdır. Ancak gelecek zaman ile geçmiş zaman anlamlarının kaynaştırılmasının, gerçekleşmeyen olanak kipliği anlamının doğmasının ön koşullarından biri olduğunu belirtmek gerekir (bk. Guzev 1990: 96-97; 2007b). Söz konusu bu zaman ulamlarıyla gerçekleşmeyen olanak kipi ulamı arasında fark gözetmemek ise bizce Türk dili sisteminin gerçek durumunu göz ardı etmek anlamına gelir. Türkologlara bu görüşü pekiştiren bir koşutluk gerekirse örneğin Fransızcadaki geçmişte gelecek zaman (*futur dans le passé*) ile gerçekleşmeyen olanağa (*subjonctif*) işaret etmek yerinde olur. Bu iki Fransızca fiil ulamı da aynı şekle sahiptir (bk. Gak 1979: 193-197).

5.7. Fiil Kiplik Ulamları. Fiil bitimli şekillerine getirilen *ise*, *imiş* ve *-Dİr* biçim birimleri aracılığıyla teşkil edilen ve söz konusu bitimli şekillerin sahip olduğu anlama sıralanan biçim birimlerce iletilen “şart”, “dolaylılık” (bk.

4 V. Z. Panfilov'un, söz konusu kipin tanımında geçen “neosuşçestvıvşayasya vozmojnost” (gerçekleş(tiril)meyen olanak) ifadesinin, Batı dillerinde genellikle *konyunktif*, *subjonktif* denilen bu kipin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olabileceği görüşündeyiz.

Johanson 2000) ya da “pekiştirme (kuvvetlendirme)” anlamları katan ikincil fiil ulamlarıdır.

TT’de fiilin kiplik ulamları şunlardır:

5.7.1. Fiil Şart Kipliği Ulamı. Bildirme kipi yalın ve birleşik zaman şekilleri ile gereklilik ve gerçekleşmeyen olanak kipi şekillerine *ise* (yarı analitik) biçim biriminin getirilmesiyle kurulan ve eklendiği gövdenin sahip olduğu anlama “şart” anlamı katan ikincil fiil ulamıdır (bk. Deniz Yılmaz 2012: 137, § 8.3).

Örnek: *Kaç defa akşam vakitlerinde bir çalgılı gazinonun açık kapılarından bir şarkıcı kızın ... şarkı söylediğini işittim-se bu biçareyi hatırlamış ve kendi kendime sormuşumdur:* (RNG, MT, 126) (bildirme kipi görülen geçmiş zamanının şart “kipliği” şekli); – *Biz bunu öldürecek-se-k yasaya uygun öldürelim!... demiş.* (AN, MB/H, 28) (bildirme kipi gelecek zamanının şart “kipliği” şekli); *Hep yalı bahçelerinin duvarları arasında dar bir sokaktan gitmekte idi-yse-k de, ikide bir güzelliği ve tazeliği bizi şaşırtan manzaralarla alın alına geliyorduk.* (SB, ABVB, 244) (bildirme kipi geçmişte II. şimdiki zamanının şart “kipliği” şekli); *Gitmeli-yse-k gidelim.* (informant) (Gereklilik kipi şart “kipliği” şekline çok seyrek rastlanır. Bunun yerine *gitmemiz gerekirse, gitmemiz lâzımsa* gibi leksik yolla oluşturulan yapılar kullanılır.); *Nasıl basım makinesi bulgulanmamış olsaydı, bugün hâlâ bizim basım makinesinden haberimiz olmayacaktı-ysa, uygar ülkelerde örneğin insan hakları, demokrasi, çocuk hakları, hayvan hakları, çevrecilik, kadın hakları ve feminizm, ozon tabakasının delinmesi ve daha bunlar gibi yüzlerce toplumsal kavramı biz bugün bilmeyecek, adlarını bile öğrenmiş olmayacaktık.* (AN, BTA, 18) (gerçekleşmeyen olanak kipinin şart “kipliği” şekli) vb.

5.7.2. Fiil Dolaylılık (Rivâyet) Kipliği Ulamı. Bütün kip (yani bildirme kipi yalın ve birleşik zaman şekilleri ile emir, istek, şart, gereklilik ve gerçekleşmeyen olanak kipi) şekillerine *imış* (yarı analitik) biçim biriminin eklenmesiyle oluşan ve getirildiği gövdenin karşıladığı anlama “dolaylılık (rivâyet, tanık olmama, öğrenilmişlik)” kiplik anlamı katan ikincil fiil ulamıdır.

Örnek: *Neyse, biraz sonra maksat anlaşıldı: Allah cümleyi kötü şerrinden saklasın-mış; kendisinin durup dururken böyle biriyle başı belâya girmiş-miş; dayakla karışık bir alışveriş dâvası...* (RNG, MT, 110) (emir kipi ile bildirme kipi öğrenilen geçmiş zamanının dolaylılık kipliği şekli); *Ceketli beni değil, bir kadını taklit eder gibi konuştu: “Kusura bakma şekerim, bu sabah seni az daha eziyordum-muş! Ezseydin ne olacaktı peki?”* (OP, SE, 251) (bildirme kipi geçmişte I. şimdiki zamanının dolaylılık kipliği şekli); *Bir de benim ölüm*

haberimi, kanlı gömleğimi götürmüşler obaya... Güya ki sen beni öldüre-ymiş-sin. (YK, BBE, 187) (istek kipinin dolaylılık kipliği şekli); “*Duydun mu? Geç kaldığı için uyarı almış.*” “*O da vaktinde gelse-ymiş!*” (informant) (şartın dolaylılık kipliği şekli); *Ne kazandığımı düşünmeli-ymiş-im. Ben tüccar mıyım?* (PS, Y, 297) (gereklilik kipinin dolaylılık kipliği şekli); *Doğruyu söyleseydin sana bu kadar kızmayacaktım-mış.* (informant) (gerçekleşmeyen olanak kipinin dolaylılık kipliği şekli) vb.

5.7.3. Fiil “Pekiştirme (Kuvvetlendirme)” Kipliği Ulamı: Bildirme kipi yalın ve birleşik zaman ile gereklik kipi şekillerine *-DİR* biçim biriminin ulanmasıyla kurulan ve getirildiği gövdenin anlamına “olasılık, kesinlik, tahmin, kuşku” gibi (leksik yolla *elbette, herhalde, mutlaka* vb. kelimelerle de ifade edilebilen) anlatılanlar katan ikincil fiil ulamıdır.

Örnek: *Benim gelişigüzel lâkırdı edenlerden olmadığımı elbette fark etmişsiniz-dir.* (RHK, S, 98) (bildirme kipi öğrenilen geçmiş zamanının “pekiştirme” kipliği şekli); *Gün devrilirken, hanın kapısına hâlâ erişememiş olacak-tır bu abdal.* (BK, GKB, 46) (bildirme kipi gelecekte perfekt şeklinin “pekiştirme” kipliği şekli); *Savcılık bunu bir ihbar sayarak hemen harekete geçmeli ve katilleri yakalamalı-dir.* (AN, DB, 138) (gereklik kipinin “pekiştirme” kipliği şekli) vb.

5.7.4. Fiil Katmerli Kiplik Şekilleri. Fiil bitimli kelime şekillerine iki kiplik morfunun art arda getirilmesiyle oluşan ve eklendikleri gövdenin temsil ettiği anlama kendi kiplik anlamlarını katan ikincil fiil oluşumlarıdır.

Örnek: *Talimata uymaz-mış-sa-k sorumluluk kabul etmezlermiş.* (informant) (Bildirme kipi geniş zaman şekline dolaylılık kipliği ile şart “kipliği” şekilleri getirildi.); *Amerika’ya gidince sevgilisinin yanına gidecek-miş-tir.* (informant) (Gelecek zaman şekline dolaylılık ve “pekiştirme” kipliği şekilleri ulandı.) vb.

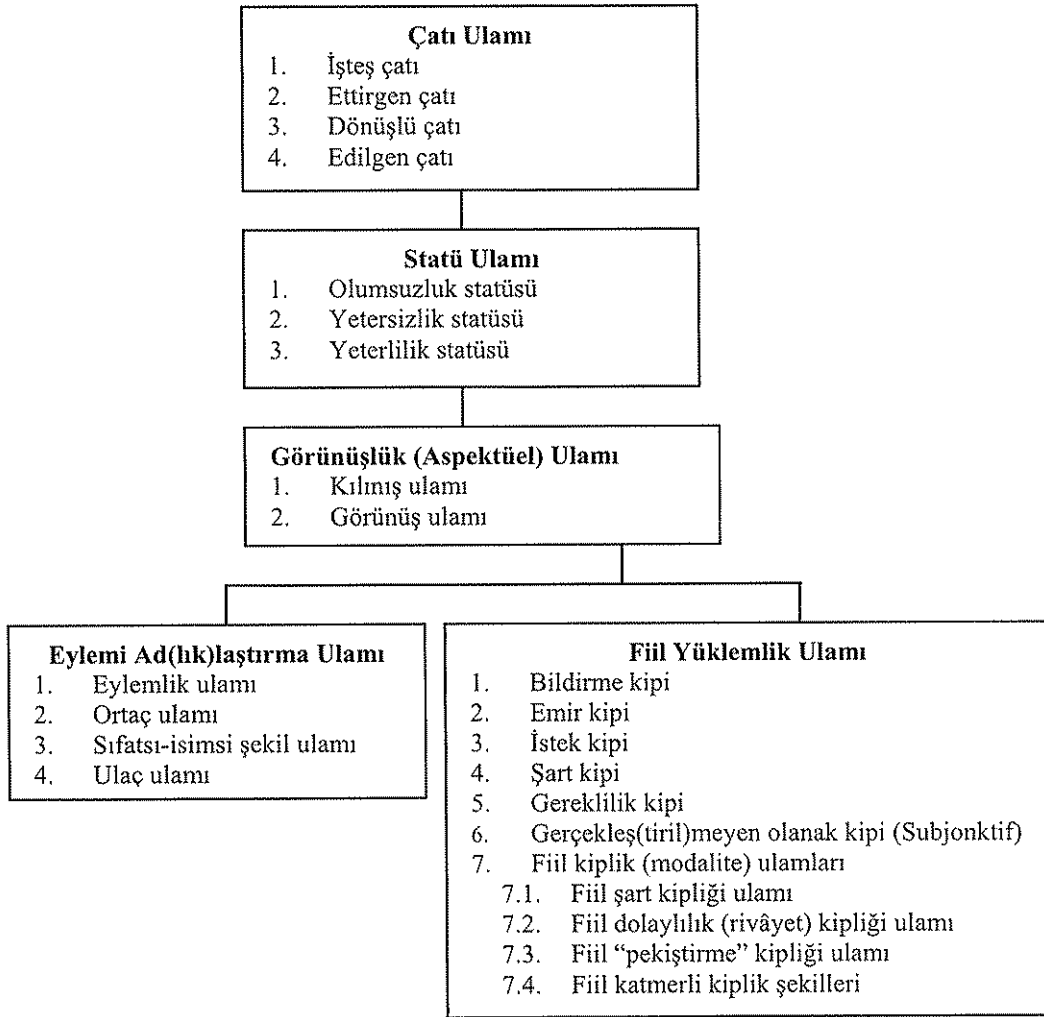
Görüldüğü üzere *fiil yüklemlik ulamının* içinde fiilin birincil kiplik iletme araçları olan *kip ulamları*, kip ulamlarının içinde ise *özel zaman ulamları*, ayrıca fiilin ikincil kiplik şekilleri olan *fiil kiplik ulamları* bulunur. Fiil yüklemlik ulamı, hiyerarşik bir düzene sahip olan ve içerdiği bitimli şekillerin sayısı bakımından TT’nin en hacimli ulamıdır.

Sonuç

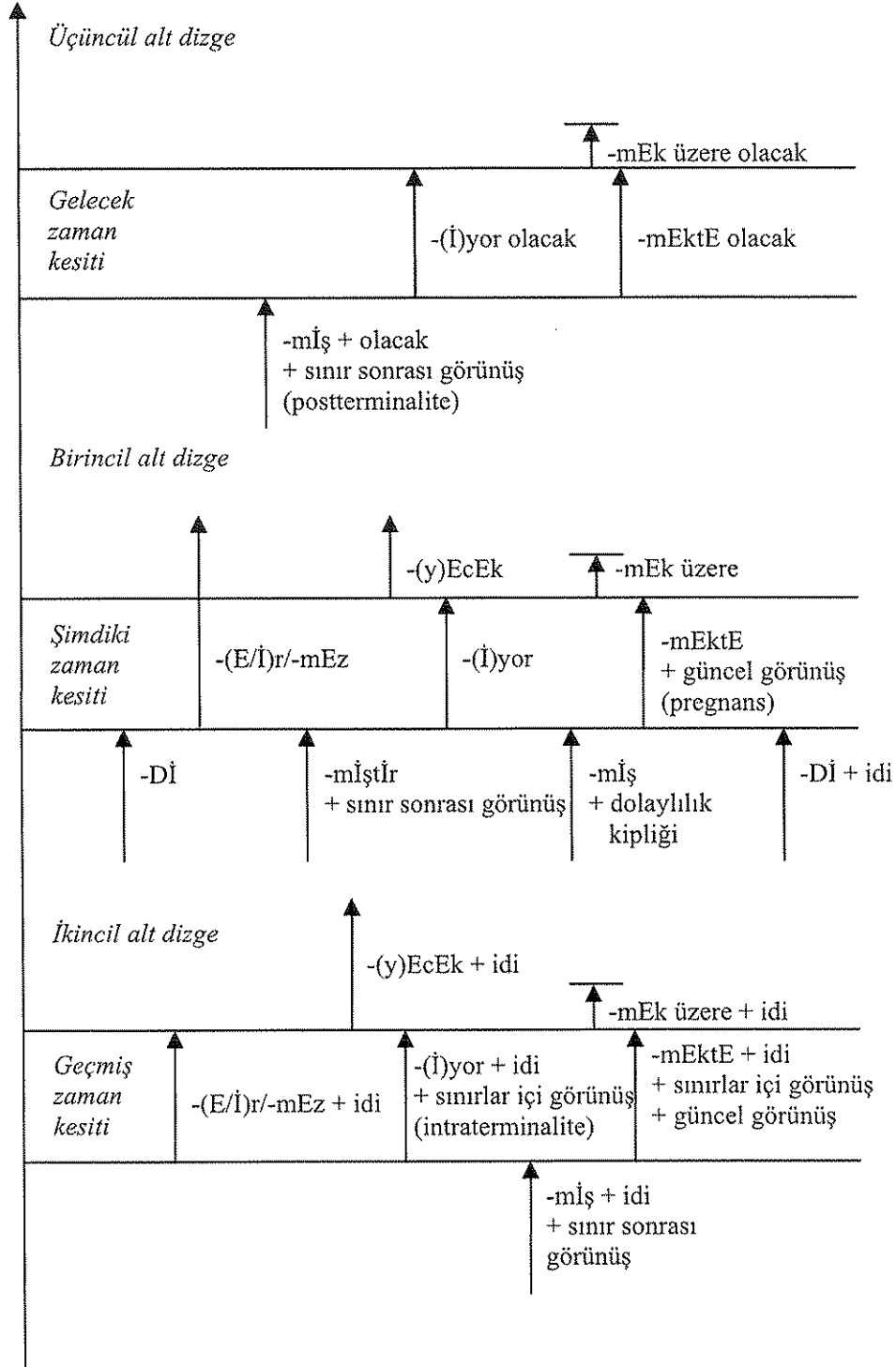
TT’de fiilin bütün çekimleme şekil ve özel ulamlarını bünyesinde toplayan beş genel ulam vardır (bk. 1. şema): Bunlar, eylem bağıntıları ileten *çatı* ve *fiil*

yüklemlik ulamı, eylem nitelikleri dile getiren *statü* ve *görünürlük (aspektüel) ulamı* ve eylemi ikincil temsil etme yoluyla ad(lık) (yani nesne, nitelik veya belirteç) imgelerinde karşılayan *eylemi ad(lık)laştırma (eylemsi) ulamıdır*.

1. şema. Fiil Çekimi Uamları

2. şema. Türkiye Türkçesi Bildirme Kipi Genel Zaman Ulamı

Taranan Eser Adları Kısaltmaları

AÇ, F	ÇOKONA, Ari (2009), <i>Fener</i> , 1. bs., Heyamola Yayınları, İstanbul.
AN, BTA	NESİN, Aziz (1994), <i>Bir Tutam Aydınlık</i> , 2. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
AN, MB/H	NESİN, Aziz (1969), <i>Memleketin Birinde / Hoptirinam</i> , 2. bs., Bilgi Basımevi, Ankara.
BK, GKB	KARASU, Bilge (1999), <i>Göçmüş Kediler Bahçesi</i> , 5. bs., Metis Yayınları, İstanbul.
BV, DTKİ	VARDIR, Berke (1998), <i>Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri</i> , 2. bs., Multilingual Yayıncılık, İstanbul.
HB, ABB	Halikarnas Balıkcısı [KABAAĞAÇLI, Musa Cevat Şakir] (1997), <i>Bütün Eserleri: 1. Aganta Burina Burinata!</i> , 8. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.
HE, SB	Halide Edip (1936), <i>Sinekli Bakkal</i> , Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul.
ME, TDB	ERGİN, Muharrem (1992), <i>Türk Dil Bilgisi</i> , 19. bs., Bayrak. Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
OP, BAK	PAMUK, Orhan (1999), <i>Benim Adım Kırmızı</i> , 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
OP, SE	PAMUK, Orhan (1996), <i>Sessiz Ev</i> , 16. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.
PS, Y	Peyami Safa (1997), <i>Yalnızız</i> , 4. bs., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
RHK, S	KARAY, Refik Halid [t.y.], <i>Sürgün</i> , 5. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
RNG, MT	GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1963), <i>Miskinler Tekkesi</i> , 3. bs., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
RNG, YD	GÜNTEKİN, Reşat Nuri (1962), <i>Yaprak Dökümü</i> , 8. bs., İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
SA, KMM	Sabahattin Ali (1993), <i>Kürk Mantolu Madonna</i> , 4. bs., Cem Yayınevi, İstanbul.
SB, ABVB	BİRSEL, Salâh (1993), <i>Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu. Salâh Bey Tarihi 2</i> , 5. bs., Nisan Yayınları, İstanbul.
SB, YD	BAYRAV, Süheylâ (1998), <i>Yapısal Dilbilimi</i> , 2. bs., Multilingual Yayıncılık, İstanbul.
SF, K/KA	Sait Faik (1994), <i>Bütün Eserleri: 5. Kumpanya / Kayıp Aranyor</i> , 9. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.
YK, BBE	KEMAL, Yaşar (1976), <i>Bin Boğalar Efsanesi</i> , 3. bs., Cem Yayınevi, İstanbul.
YK, SS	KEMAL, Yaşar (1998), <i>Sarı Sıcak</i> , 3. bs., Adam Yayınları, İstanbul.
YKK, KK	KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (1998), <i>Kiralık Konak</i> , 18. bs., İletişim Yayınları, İstanbul.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (1998), *Anlambilim. Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- BASKAKOV, Nikolay A. (1979), *İstoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurkskih yazıkov (struktura slova i mehanizm agglyutinatsii)*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva.

- DENİZ YILMAZ, Özlem (2009), *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DENİZ YILMAZ, Özlem (2012), "Türkçe Kelime Çekimi Ulamları Dizgesi Üzerine: Ad Çekimi Ulamları", *Dil Araştırmaları*, S 10, Ankara, s. 123-139.
- DEVELİ, Hayati (1995), "-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?", *İlmi Araştırmalar*, Cilt 1, İstanbul, s. 91-94.
- DİLÂÇAR, A. (1974), "Türk Fiilinde "Kılınış"la "Görünüş" ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1973-1974*, Ankara, s. 159-171.
- DMİTRİYEV, Nikolay K. (1948), *Grammatika başkirkского yazıka*, İzdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- ERGUVANLI, Emine Eser, (1984), *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London.
- GAK, V. G. (1979), *Teoretičeskaya grammatika frantsuzskogo yazıka. Morfolojiya.*, "Vışşaya škola", Moskva.
- GRÖNBECH, Kaare (1995), *Türkçenin Yapısı*, Çev. Mehmet AKALIN, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GUZEV, Viktor G. (1976), "Sistema imennih form tyurkskogo glagola kak morfolojičeskaya kategoriya (na materiale staroanatoliyskogo i turetskogo yazıkov)", *Turcologica. K semidesyatiletıyu akademika A. N. Kononova*, Otvetstvenniye redaktori Sergey G. KLYAŞTORNIY, Yu. A. PETROSIAN, Edhyam R. TENİŞEV, "Nauka", Leningradskoe otdeleniye, Leningrad, s. 56-64.
- GUZEV, Viktor G. (1977), "O razvernutih çlenah predlojeniya, vvodimih glagol'nimi imenami, v sovremennom turetskom yazıke", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 5, Baku, s. 36-43.
- GUZEV, Viktor G. (1987), *Očerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: imya (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, İzdatel'stvo LGU, Leningrad.
- GUZEV, Viktor G. (1990), *Očerki po teorii tyurkskogo slovoizmeneniya: glagol (na materiale staroanatoliysko-tyurkskogo yazıka)*, İzdatel'stvo LGU, Leningrad.
- GUZEV, Viktor G. (1999), "Opıt primeneniya ponyatiya «gipostazirovaniye» k tyurkskoy morfolojii", *Vostokovedeniye: filolojičeskiye issledovaniya*, Otvetstvenniy redaktor İvan M. STEBLİN-KAMENSKIY, Vıpusk 21, İzdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Sankt-Peterburg, s. 29-36.
- GUZEV, Viktor G. (2007a), "Teorik Türk Dil Bilimi Açısından Eski Anadolu Türkçesinin Özelliklerinin Kıymeti Üzerine II: Zaman Kategorisi", *Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı. Bildiriler (03-04 Aralık 1999)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 61-72.
- GUZEV, Viktor G. (2007b), "Teorik Türk Gramerinden: Fiilin Beş Genel Çekimleme Ulamı Üzerine", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 697-703.
- GUZEV, Viktor G. ve Dmitriy M. NASİLOV (1981), "Slovoizmenitel'niye kategorii v tyurkskih yazıkah i ponyatiye «grammatičeskaya kategoriya»", *Sovetskaya tyurkologiya*, № 3, Baku, s. 22-35.
- GUZEV, Viktor G. ve Özlem DENİZ-YILMAZ (2004), *Opıt postroyeniya ponyatiynogo apparata teorii turetskoy grammatiki: Učebnoye posobiye na turetskom yazıke*, İzdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, S.-Peterburg.

- GÜLSEVİN, Gürer (1990), "Türkçede -SA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 467, Ankara, s. 276-279.
- JAKOBSON, Roman O. (1972), "Şifteri, glagol'niye kategorii i russkiy glagol", *Printsipy tipologičeskogo analiza yazıkov različnogo stroya*, "Nauka", Moskva, s. 95-113.
- JOHANSON, Lars (1971), *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia, 1, Uppsala.
- JOHANSON, Lars (1974), "Sprachbau und Inhaltssyntax am Beispiel des Türkischen", *Orientalia Suecana*, Vol. XXII, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, s. 82-106.
- JOHANSON, Lars (1975), "Fiilimsi Önergelerin Görevleri Üzerine", *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 525-529.
- JOHANSON, Lars (2000), "Turkic Indirectives", Eds. Bo UTAS – Lars JOHANSON, *Evidentials – Turkic, Iranian and neighbouring languages*, Mouton de Gruyter, Berlin - New York, s. 61-87.
- KARAHAN, Leyla (1994), "-sa/-se Eki Hakkında", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 516, Ankara, s. 471-474.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, 3. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1999), "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler (Alm. Diathesis, Fr. Voix, İng. Voice, Osm. Binâ, Fiil Binası)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 159-165.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MAMATOV, Muhammadjan Ş. (1988), "K voprosu o kategorii nominalizatsii deystviya (na materiale uzbekskogo yazıka)", *Sovetskaya tjurkologiya*, № 5, Baku, s. 41-52.
- MEL'NİKOV, Gennadiy P. (1978), *Sistemologiya i yazıkovıye aspekti kibernetiki*, Sovetskoye radio, Moskva.
- NASILOV, Dmitriy M. (1963), *Struktura vremen indikativa v drevneyygurskom yazıke (po pamyatnikam uygurskogo pisma)*, Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii, Moskva.
- NEVSKAYA, İrina A. (1990), *Sostav i funktsii deyepriçastiy v şorskom yazıke*, Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata filologičeskikh nauk, Alma-Ata.
- PANFİLOV, V. Z. (1971), *Vzaimootnoşeniye yazıka i mışleniya*, İzdatel'stvo "Nauka", Moskva.
- RADLOFF, Wilhelm (1906), *Einleitende Gedanken zur Darstellung der Morphologie der Türksprachen*, Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Petersbourg, VIII-e série, Tome VII, № 7, St.-Petersbourg.
- SEREBRENNİKOV, Boris A. (1965), "Priçini ustoyçivosti agglyutinativnogo stroya i vopros o morfologičeskom tipe yazıka", *Morfologičeskaya tipologiya i problema klassifikatsii yazıkov*, Otvetstvenniye redaktori B. A. SEREBRENNİKOV i O. P. SUNİK, Nauka, Moskva-Leningrad, s. 7-26.
- UĞURLU, Mustafa (2003), "Türkiye Türkçesinde "Bakış" ("Aspektotempora")", *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, Sayı 5, Ankara, s. 124-133.
- YÜCE, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen. Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*, Simurg, İstanbul.